

Selçuk Üniversitesi
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2003 / Bahar

XV. Sayı

Hakemli Dergi

Konya 2003

Genel Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Mehmet Aydın

Sayı Editörü

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Aydın - Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük - Prof. Dr. M. Ali Kapar

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır - Muhiddin Okumuşlar

Danışma KuruluProf. Dr. Mehmet Aydın – Prof. Dr. Faruk Bayraktar – Prof. Dr. Ünver Günay
Prof. Dr. Hayati Hökelekli – Prof. Dr. Hakkı Önkal Prof. – Prof. Dr. Hüseyin Peker
Prof. Dr. Mualla Selçuk – Prof. Dr. Hüseyin Tural**Bilim Kurulu**Prof. Dr. Hasan Onat - Prof. Dr. Ahmet Turan
Prof. Dr. Ahmet Sevgi - Prof. Dr. H. İbrahim Şener
Prof. Dr. Mehmet Aydın - Prof. Dr. Mustafa Erdem
Prof. Dr. İzzet Er - Prof. Dr. Ünver Günay - Prof. Dr. Münir Koştaş
Prof. Dr. Necip Taylan - Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi - Prof. Dr. Hüsameddin Erdem
Prof. Dr. İsmail Yakıt - Prof. Dr. Mehmet Bayraktar - Prof. Dr. Hayrani Altıntaş
Prof. Dr. Hayati Hökelekli - Prof. Dr. Hüseyin Peker - Prof. Dr. Erdoğan Fırat
Prof. Dr. M. Ali Kapar - Prof. Dr. İsmail Yiğit - Prof. Dr. Hüseyin Algül
Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu - Prof. Dr. Ali Toksan
Prof. Dr. Hüseyin Tural - Prof. Dr. İ. Hakkı Sezer

ISSN 1300 – 5057

Bu dergi, Yüksek Öğretim Kurumu'nun hakemli dergi tanımına uygun olarak yayınlanmaktadır.
Yazıların yayınlanmasına yayın kurulu karar verir. Yazılar, en az iki hakemin olumlu kararı ile yayınlanır.
Yayınlanması istenilen yazılar, PC/Microsoft Word 97 ve üzeri bir ortamda yazılmış olarak, diskette birlikte üç nüsha halinde (çeviriler orijinal metinleri ile beraber) teslim edilmelidir.
Yayımlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.
Dergide yayınlanmayan yazılar iade edilmez.

ofset hazırlık, baskı, cilt

Sebat Ofset Matbaacılık

0.332 342 01 53 – 54 / KONYA

sebat@sebat.com - www.sebat.com

ZÜBEYR B. BEKKÂR (172-256 / 789-870)

Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihçiliğindeki Yeri

*Dr. M.Bahaüddin VAROL**

Zubayr b. Bakkar (172-256 / 789-870) His life, Works and Position in the Muslim Historiography

The early period of Islamic History and Muslim historians who give information about this period have an important position in the process of Islamic History. While many of the early period muslim historians are well-known in our days some of them are not still well-known. Zubayr b. Bakkar is one of the unwell-known historians. As long as his works in the form of manuscript are being presented to the world of science, his importance will be realised very well. This will also contribute much to the researchers in the field of Islamic History.

İslam Tarihi ve Medeniyeti'nin oluşturduğu birikimin daha sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir yere sahip olan İslam Tarihçilerinin bazıları meşhur olmuş, bazıları ise sahip olduğu yer ve öneme rağmen yeteri kadar tanınmamış ve tanıtılmamıştır. Bu nedenle tarih ilmi açısından sahip olduğu önem bu güne taşınmamış olan tarihçiler ve eserlerinin tanıtılması, tarih sahasında araştırma yapanlara ve akademisyenlere önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu şekilde sahip olduğu önem tam olarak bu güne yansıtılmamış olan tarihçilerden biri de Zübeyr b. Bekkâr'dır. Gerek Arapça gerekse Türkçe İslam tarihçileri hakkında bilgi veren eserlere baktığımız zaman Zübeyr b. Bekkâr'ın isminin geçmediğini, isminin sözkonusu edildiği yerlerde ise bir-iki cümleyi

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı.

geçmeyen bir bilgi ile yetinildiğini görürüz. Yazma nüshalar halinde bulunan eserleri gün yüzüne çıktıkça Zübeyr b. Bekkâr'ın İslam Tarihi açısından önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zübeyr b. Bekkâr ilk dönem İslam Tarihçileri ile aynı dönemde yaşamış ve önemli tarihi bilgiler aktaran eserler vermiştir. O, Hz.Peygamber'in ashabının önde gelenlerinden Zübeyr b. el-Avvâm'ın üçüncü nesilden torunudur. İslam Tarihinde Zübeyrî'ler olarak meşhur olmuş bu aileye mensup farklı şahsiyetler Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren siyâsî ve idârî işlerde olduğu kadar ilmî açıdan da önemli fonksiyonlara sahip olmuşlardır. Zübeyr b. el-Avvâm özellikle Hz.Ali'nin hilafeti döneminde Hz.Aişe tarafında yer alarak mücadelelere katılmış ve Cemel Vak'asında öldürülmüştür. Oğlu Abdullah Hicaz bölgesinde sahip olduğu nüfuz ile Emevi halifesi Yezid b. Muâviye döneminde bu bölgede halifeliğini ilan etmiş, belirli bir süre de olsa bazı başarılar kazanarak Emevî idaresi karşısında ciddi bir tehdit olmuştur. Abdülmelik b. Mervan döneminde öldürülmüş ve hareketi sona erdirilmiştir.

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan, Abdullah b. Zübeyr hareketinin sona erdirilmesinden sonra Zübeyrî ailesiyle olan ilişkilerini düzeltmeye çalışmış, bunda da başarı sağlamıştır. Bundan sonra Zübeyrîlere mensup şahsiyetler Medine'de yaşamış aralarından önemli Siyer, Tarih, Hadis, ve Fıkıh âlimleri ile siyaset adamları yetişmiştir.

HAYATI :

Nesebi:

Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh b. Mus'ab b. Sabit b. Abdillâh b. Zübeyr b. el-Avvâm. Zübeyr b. Bekkâr, neseb zincirinden de anlaşılacağı üzere Zübeyr b. el-Avvâm'ın üçüncü nesilden torunudur. Künyesi Ebû Abdillâh'dır.¹ Mensup olduğu kabileye nispetle "Kuraşî"² nesebindeki Esed b. Abdiluzzâ boyuna nispetle "Esedî"³, mensup olduğu aileye nispetle "Zübeyrî"⁴ doğum yerine nispet-

¹ Bağdâdî, Ebibekir Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, 1985, VIII/467; Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, III/74.

² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Thk: Muhyiddin Abdülhamid, Kahire Thz., II/311; Yakut el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, Beyrut, Thz., XI/161.

³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII/467; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II/311; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, XI/161; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm (251-260)*, Beyrut, 1994, s.138.

⁴ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, Thz., IV/180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1985, XII/312; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II/311.

le “Medenî”⁵ ve uzun süre kadılık yaptığı yer olmasına nispetle ise “Mekki”⁶ nispetleriyle anılmıştır.

Zübeyr b. Bekkâr, yukarıda ifade ettiğimiz gibi İslam Tarihinde önemli siyaset ve ilim adamlarının yetiştiği meşhur Zübeyrî’lerdendir. Babası Bekkâr (Ebubekir) b. Abdillâh (v.195/811), Halife Harun er-Reşîd döneminde 12 yıl 3 ay 11 gün süre ile Medine valiliği yapmıştır.⁷ Dirâyeti, iyilik ve ihsanıyla bölge insanının büyük sevgi ve saygısını kazanmıştır.⁸ Yine zamanı ve süresi verilmemekle birlikte Zübeyr b. Bekkâr’ın dedesi Abdillâh b. Mus’ab’ın (v.184/800) da Medinede valilik yaptığı, ondan sonra oğlu Bekkâr’ın bu görevi üstlendiği bildirilmektedir.⁹ Abdillâh b. Mus’ab’ın sadece Medine’de değil 184 yılında vefat edinceye kadar Yemen ve Yemâme’de de valilik yaptığına dair bilgiler mevcuttur.¹⁰

Doğumu ve Yetiştirilmesi:

Zübeyr b. Bekkâr’ın 172/789 yılında Medine’de dünyaya geldiği konusu kaynakların ittifakla naklettikleri bir husustur.¹¹ Ancak gerek İslam Tarihi gerekse biyografik eserlerde onun hayatı hakkında çok az bilgi verilmektedir. İlk dönem müelliflerinden olan Bağdâdî’nin onun doğum ve ölümü ile ilgili olarak verdiği bilgi daha sonraki kaynaklar arasında tekrar edilegelen bir husus olmuştur. Bu nedenle Zübeyr b. Bekkâr hakkında dolaylı olarak bilgi veren veya onun yaşadığı dönemde cereyan eden hadiseleri nakleden rivayetlerin satır aralarından onunla ilgili birtakım bilgilere ulaşmak önemli olacaktır.

Zübeyr b. Bekkâr, yukarıda ifade ettiğimiz gibi babasının ve dedesinin vali olması göz önüne alındığı takdirde aristokrat bir aile içerisinde yetişmiştir. Yine onun yakınları içerisinde ilmî kişiliği ile temayüz etmiş şahsiyetleri görmek mümkündür. Bunlardan Mus’ab ez-Zübeyrî ismiyle maruf olan Mus’ab b. Abdillâh b. Mus’ab (v.236/850) onun amcasıdır. Kaynaklar onun imî kişiliğine

⁵ İbn Hacer, el-Askalâni, Şihabüddîn Ebü’l-Fadl, *Tehzibü’t-Tehzib*, Beyrut, 1326 h., III/312; Bağdâdî, VIII/467; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, s.138.

⁶ Zirikî, III/74.

⁷ Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş, Thk: Mahmud Muhammed Şakir, Kahire, 1381 h.,I/163; İbn Hazm ise bu süreyi 13 yıl olarak vermektedir. *Cemheratü Ensâbi’l-Arab*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire, 1982, s.123.

⁸ Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş, I/164,165.

⁹ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’l-Ümeme ve’l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut Thz., VIII/346.

¹⁰ Mus’ab ez-Zübeyrî, Kitâbü Nesebi Kureyş, Kahire, 1982, s.242; Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş, I/132.

¹¹ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XII/312.

değinken özellikle de neseb ilminde otorite olduğunu belirtmektedirler.¹² Onun “*Kitâbü Nesebi Kureyş*” isimli eseri şu anda elimizde bulunan önemli bir ensab kitabıdır. Yine Zübeyr b. Bekkâr’ın dedesi Abdullah b. Mus’ab’ın büyük bir şair ve hatip olduğu belirtilmiştir.¹³ Büyük dedesi Mus’ab b. Sâbit ise âbid ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır.¹⁴ Zübeyr b. Bekkâr’ın bu ilmî çevresi kendisinden sonraki neslinde de devam etmiştir. Onun torunu Ca’fer’in kârî olduğu ve babası ve dedesi yoluyla kıraatları naklettiği bildirilmiştir.¹⁵

Onun bu şekilde ilmî kişiliğe sahip yakın çevresinin yanısıra Medine gibi bir ilim merkezinde yetişmiş olmasının da onun ilmî kişiliği üzerinde büyük tesirinin olduğu muhakkaktır. Her ne kadar kaynaklarda Süfyân b. Uyeyne ve Hemedânî¹⁶ dışında kimlerden ve hangi dersleri aldığı belirtilmemişse de, vermiş olduğu eserlerin yanısıra daha sonraki süreçte Mekke’ye kadı olarak atanması¹⁷ ve Abbasi halifesi Mütevekkil (Hilâfeti: 232-247/847-861) tarafından oğlunu yetiştirmekle görevlendirilmiş olması onun ciddi bir ilmî yeterliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan onun bir çok defa Bağdat’a gittiği ve oradaki ilim sahipleri ile görüşüp onlardan rivayet naklettiği ifade edilmiştir.¹⁸ İbnü’n-Nedim onun son defa olarak 253/867 yılında yani vefatından 3 yıl önce Bağdat’a gittiğini haber vermektedir.¹⁹

Vefatı:

Zübeyr b. Bekkâr’ın Mekke’de kadılık görevini sürdürdüğü esnada bir evin damından düştüğü ve köprücük kemiği ile kalçasının kırıldığı, iki gün süre ile hiç konuşmadan yani koma halinde kaldığı ve bu süre sonunda da vafat

¹² Bu durumu bizzat Zübeyr b. Bekkâr kendisi belirtmektedir. Cemheratü Nesebi Kureyş, I/207; İbn Hazm da onun için: “Neseb konusunda insanların en bilgisi idi” demektedir. Cemheratü Ensâbi’l-Arab, s.123.

¹³ I.Levi Provençal, Mus’ab ez-Zübeyrî’nin Kitâbü Nesebi Kureyş isimli eserinin mukaddimesi, s.6,7.

¹⁴ Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş, I/115,116.

¹⁵ İbn Hazm, Cemheratü Ensâbi’l-Arab, s.123.

¹⁶ İbnü’l-İmâd, Ebu’l-Felah Abdülhay el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-Zeheb*, Beyrut, 1979, II/133,134; Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, Beyrut, Thz., II/344.

¹⁷ İsfahânî, Ebü’l-Ferac Ali b. Hüseyin, *el-Eğânî*, Beyrut, Thz., IX/42; Bağdâdî, VIII/467; Yakût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, XI/164; C.Brockellmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1943, I/146,147; E.Supplementband, Leiden, 1937, I/215.

¹⁸ Bağdâdî, VIII/467.

¹⁹ İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, Thk: Yusuf Ali Tavil, Beyrut, 1996, s.177.

ettiği bildirilmiştir.²⁰ Vefatının 256/870 yılında olduğu yine ittifakla nakledilen bir husus olmakla birlikte²¹ bunun Zilkade ayının 21 veya 23'ünde olduğuna dair nakiller sözkonusudur.²² Zübeyr b. Bekkâr 84 yaşında iken vefat etmiş cenazesini Muhammed b. İsa b. El-Mansûr hazırlamış, namazını ise oğlu kıldırılmıştır.²³ Hacûn kabristanında Ali b. İsa el-Hâşimî'nin yanına defnedilmiştir.²⁴

ESERLERİ:

Zübeyr b. Bekkâr'ın ilmî kişiliğini tahlile geçmeden önce onun kaleme aldığı eserlerine bir göz atmamız yerinde olacaktır. Farklı kaynaklarda Zübeyr b. Bekkâr'ın 30'dan fazla eserinin ismi verilmektedir. Ancak bunlardan çoğu ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Yazma nüshalar halinde dünyadaki farklı arşivlerde bulunan ve kısmen de olsa neşredilerek günümüz araştırmacılarının istifadesine sunulan iki önemli eseri “*Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ*” ile “*Târîhu Muvaffakiyyât*”tır. Diğer taraftan onun kaynaklarda isimleri bildirilen eserleri arasında ismini göremediğimiz ancak Şam'daki Zâhiriye yazma eserler kütüphanesinde bulunan ve ona nispet edilen “*el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebi*” isimli eserin Sekîne Şihâbî tarafından tahkik edilerek neşredilmiş olduğunu da burada ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bu eser ile ilgili yorum ve düşüncelerimizi ilerleyen satırlarda “Müellifin İslam Tarihçiliğindeki Yeri” başlığı altında ele alacağız. Yine onun henüz tetkik etme imkanına sahip olmadığımız “*Kitâbü Ahbâri'l-Arab ve Eyyâmihâ*” isimli eserinin İstanbul Süleymâniye yazma eserler kütüphanesinde yazma bir nüshasının bulunduğunu belirtmemiz gerekecektir.

İbn Nedîm Zübeyr b. Bekkâr'ın 33 eserinin bulunduğunu haber vermektedir.²⁵ Bunlar:

1. Kitâbü Ahbâri'l-Arab ve Eyyâmihâ

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XII/314; Bağdâdî, VIII/471; İbn Nedîm, s.177.

²¹ Sadece İbnü'l-Esir onun ismini 255 yılında vefat edenler arasında zikretmektedir. *el-Kamil fi't-Târîh*, Beyrut, 1965, VII/217.

²² Ö.Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, Thz., IV/180; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II/312; Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut, 1988, III/136,137; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s.140; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, Beyrut, Thz., XII/111,112; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, XI/164.

²³ Bağdâdî, VIII/471.

²⁴ İbnü'n-Nedim, s.177; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XII/314.

²⁵ İbnü'n-Nedim, s.177,178.

2. Kitâbü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ (Elde bulunan eksik yazma nüsha Mısır'da Mahmud Muhammed Şakir tarafından "Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ" ismiyle neşredilmiştir.)
3. Kitâbü Nevâdiri Ahbâri'n-Neseb
4. Kitâbü'l-İhtilâf (Bu eserin farklı yazma nüshalarda "Kitâbü'l-Ahlâf" şeklinde olduğu belirtilmektedir.²⁶)
5. Kitâbü'l-Muvaffakiyyât fi'l-Ahbâr (Bu eseri Halife Mütevekkil'in oğlu Muvaffakbil-lah için kaleme aldığı belirtilmektedir. Eser Dr.Sami Mekkî el-Ânî tarafından 1972 yılında "el-Ahbâru'l-Muvaffakiyyât" ismiyle neşredilmiştir.)
6. Kitâbü Mizâhi'n-Nebî
7. Kitâbü Nevâdiri'l-Medeniyyîn
8. Kitâbü'n-Nahl(İbnü'n-Nedim bu eseri Sükerî hattıyla yazılmış olarak gördüğünü belirtmektedir.)
9. Kitâbü'l-Akîk ve Ahbârihi
10. Kitâbü Ahbâri'l-Evs ve'l-Hazrec
11. Kitâbü Vüfûdi'n-Nu'mân alâ Kistrâ
12. Kitâbü İğâratü Küseyyir ale'ş-Şuarâ'
13. Kitâbü Ahbâri İbn Meyyâde(Kûfi hattında)
14. Ahbâru Hassân
15. Ahbâru'l-Ahvas
16. Ahbâru Ömer b. Ebî Rabî'a
17. Ahbâru Ebî Duhbel (Yakut el-Hamevî bu eseri "Ahbâru Ebî Di'bil el-Cümehi" şeklinde vermektedir.)²⁷
18. Ahbâru Cemîl
19. Ahbâru Nusayb
20. Ahbâru Küseyyir
21. Ahbâru Ümeyye
22. Ahbâru'l-'Arcî (العرجي)

²⁶ İbnü'n-Nedim, Muhakkik notu, s.177; Yakût el Hamevî de bu eserin ismini Kitâbü'l-İhtilâf şeklinde zikretmektedir. *Mu'cemü'l-Udebâ'*, XI/164.

²⁷ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, XI/164.

23. Ahbâru Ebi's-Sâib
24. Ahbâru Hâtim
25. Ahbâru Abdirrahmân b. Hassân
26. Ahbâru Hudbe ve Ziyâd (Yakut el-Hamevî bu eseri "Ahbâru Ziyâd" şeklinde vermektedir.)²⁸
27. Ahbâru Tevbe ve Leylâ(Tevbe b. El-Humeyyir ve Leylâ el-Ahyeliyye)²⁹
28. Ahbâru İbn Herme
29. Ahbâru'l-Mecnûn
30. Ahbâru'l-Kârî
31. Ahbâru İbni'd-Dümeyne
32. Ahbâru Ubeydillah b. Kays er-Rukayyât
33. Ahbâru Eş'as

İbn Nedîm'in zikretmediği ancak diğer bazı kaynaklarda ona nispet edilen eserler ise şunlardır.

1. el-Mufâharât³⁰
2. Ahbâru'l-Medîne³¹
3. Kitâbü's-Sünen³²
4. Kitâbü'l-Fukâhe ve'l-Mizâh³³
5. Târîhu Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî³⁴

İLMÎ KİŞİLİĞİ

Zübeyr b. Bekkâr doğduğu ve büyüdüğü çevre kadar sahip olduğu kabiliyet ve almış olduğu eğitimle de iyi bir şekilde yetişmiştir. Onun ders aldığı

²⁸ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, XI/165.

²⁹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, XI/165.

³⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1965, V/458.

³¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, 1992, II/28,29; es-Suyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1985, I/321, II/143, II/424; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, Beyrut, Thz., II/166.

³² es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Beyrut, 1403, I/235.

³³ İbn Hacer, II/117, III/222, VI/464.

³⁴ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Beyrut, 1992, I/295.

hocalar hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen kaleme almış olduğu eserler onun imî seviyesini ve yeterliliğini gösterir mahiyettedir.

Genel olarak Zübeyr b. Bekkâr'ın eserlerine baktığımız zaman onun Tarih, Ensab, Şiir ve Edebiyat sahasında eserler vermiş olduğunu görürüz. Ancak bunlar içerisinde büyük çoğunluğu tarihi bilgi ve rivayetlerin yer aldığı eserler oluşturmaktadır. Yine onun eserleri arasında herhangi bir fikhî eserin ismine rastlamamıza rağmen, onun halife Mütevekkil tarafından Mekke'ye kadı olarak görevlendirilmiş olduğu ve bu makamda görev yaptığı göz önüne alınacak olursa onun aynı zamanda bir fakih olduğunu da anlayabiliriz. Bu konuda kendisine yapılan teklife karşı verdiği cevap onun ilmî vakar ve sorumluluğa sahip bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır. Kendisine Mekke'ye kadı olarak görevlendirildiği haberi verilince o: “Bu iş için yaşım çok geç, ben hep bir kimsenin kadılık görevini üstlenmesi onun bıçaksız olarak bir koyunu boğazlaması gibi zor bir iş olduğunu söylerim. Böyle bir zor işi nasıl üstlenirim?” diye cevap vermiştir.³⁵

İslam Tarihi ve biyografik eserler Zübeyr b. Bekkâr'ı büyük alim, hafız, tarihçi ve neseb alimi olarak tavsif etmektedirler.³⁶ Yusuf Elyan Serkis onun için: “döneminin Hadis, Fıkıh, Edebiyat, Şiir, Tarih ve Ensab konularında önemli bir alimdir” demektedir.³⁷ Çağdaş tarihçilerden Ahmed Emin de onun için: “Medâinî'nin en büyük talebelerinden, Abbâsî dönemi edîb ve alimlerinin en meşhurlarındandır” dedikten sonra Medâinî'nin tarihle ilgili bilgilerinin onun vasıtasıyla daha sonraki nesillere aktarıldığını belirtmiştir.³⁸ Amcası Mus'ab ez-Zübeyrî onun eğitimiyle meşgul olmuş ve Zübeyr b. Bekkâr'ı kasederek: “Bizden yetişip ilim sahibi olacak olan budur”³⁹ diyerek onun zeka ve kabiliyetine vurgu yapmıştır. Yine onun ilmî seviye ve olgunluğunu ortaya koyan diğer bir olay da halife Mütevekkil (Hilafeti: 232-247/847-861)'in oğlu Muvaffak'ın (Mu'tezz) yetiştirilmesi görevini ona vermesidir.⁴⁰ Bu görevlendirme ile ilgili olayı nakleden Cahza şöyle demektedir: “Emir Muhammed b. Abdillâh b. Tahir'in yanında idim. Hicazdan gelen Zübeyr b. Bekkâr onun yanına girmek için izin istedi. O içeriye girince vali ona saygı gösterip ikramda bulunarak: “Neseb

³⁵ İsfahânî, *el-Eğânî*, IX/42.

³⁶ Ö.Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, IV/180; Zirikî, *el-A'lâm*, III/74; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, XI/161.

³⁷ Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cemu Matbûati'l-Arabiyye*, Mısır, 1928, I/962.

³⁸ Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, II/344.

³⁹ Bağdâdî, VIII/468.

⁴⁰ Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cemu Matbûati'l-Arabiyye*, I/963.

taassubundan uzaklaşırsak ilim ve alimlere daha yakın oluruz” dedi ve devam etti: “Emîru’l-Mü’minîn oğlunu yetiştirmen için seni seçti. Senin için onbin dirhem, on elbise ve seni Samarrâ’ya götürecek on binek emretti” dedi. Bunun üzerine Zübeyr teşekkür ederek bunları kabul etti.⁴¹ Diğer bir rivayette ise halifenin oğluna: “Ey Abdullah, Ebû Abdullah’a -yani Zübeyr b. Bekkâr’a- sarıl ki Medinelilerin fıkhnını öğrenesin” dediği nakledilmiştir.⁴²

Gerek hadis âlimleri gerekse tarihçiler onu güvenilir ve doğru sözlü biri olarak kabul etmişlerdir.⁴³ İbn Mâce Sünen’inde Ahmed b. Hanbel de Müsned’inde ondan hadis nakletmiştir. Ahmed b. Ali es-Süleymânî “Kitâbü’z-Zuafâ” isimli eserinde Zübeyr b. Bekkâr için “münkeru’l-hadis” diyerek kendisinden hadis alınamayacağını belirtmiştir. Ancak bu görüş kabul edilmemiş⁴⁴ ve bu ifadenin belkide onun zayıf kabul edilen bazı kimselerden -ki, Muhammed b. Hasen b. Zübâle, Ömer b. Ebubekir el-Müemmilî ve Âmir b. Salih ez-Zübeyrî bunlardandır- çokça nakil yapması nedeniyle olduğu söylenmiştir.⁴⁵ İbn Hacer bir ifadesinde Hatîb el-Bağdâdî’nin Zübeyr b. Bekkâr’ın Malik’ten yapmış olduğu rivayetlerin munkatı olduğunu çünkü Zübeyr’in ondan bir şey dinlemeye yetişemediğini, ancak onu görmüş olabileceğini belirttiğini nakletmektedir. Yine Zübeyr b. Bekkâr’ın ondan yaptığı nakilleri bir kimse vasıtasıyla gerçekleştirdiğini tespit ettiğini belirtmiştir.⁴⁶

Dârekutnî’nin onunla ilgili olarak “sika bir ravidir” tanımlaması bir çok kaynak tarafından nakledilen bir husus olmuştur.⁴⁷ Neseb ilmi konusunda zamanının en ileri gelenlerinden olduğu, Kureys’in nesebi konusunda insanların güvenini kazandığı kabul edilmekte hatta amcasının bile ondan nakillere yer verdiği görülmektedir.⁴⁸

Bağdat’a gittiğinde orada bulunan ilim sahipleriyle görüşmüş ve onlardan bir çok nakiller yapmıştır.⁴⁹ Bir rivayette Zübeyr b. Bekkâr Bağdat’a geldi-

⁴¹ Bağdâdî, VIII/469.

⁴² Bağdâdî, II/125.

⁴³ Bağdâdî, VIII/467; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XII/314.

⁴⁴ İbnü’l-Îmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, Beyrut, 1979, I/134; Zehebî de ona yöneltilen bu ifadenin bir çok hadis alimi tarafından reddedildiğini belirtmektedir. *Siyeru A’lâm*, XII/311,312.

⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III/313; Yakut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ*, XI/161.

⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III/313.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XII/313; Bağdâdî, VIII/469.

⁴⁸ Yusuf Elyan Serkis, *Mu’cemu Matbûati’l-Arabiyye*, I/963.

⁴⁹ Ö.Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin*, IV/180; Bağdâdî onun Bağdat’taki hadis alimlerinden hadis aldığını belirtmiş ve onun naklettiği hadis rivayetlerinden örnekler sunmuştur. Bağdâdî, VIII/467.

ğinde Ebû Hâmid el-Müstemilî ona: “Ey Rasûlüllah’ın havârisinin oğlu....” diye hitap edince onun böyle bir ifade karşısında şaşkınlığını gizleyemediği nakledilmiştir.⁵⁰

Zübeyr b. Bekkâr’ın rivayet kaynaklarını diğer bir ifade ile kendisinden bilgi aldığı ravileri gerek kendi eserlerinden gerekse diğer eserlerde ona atfen yapılan nakillerden çıkarmamız mümkündür. Buna göre Zübeyr b. Bekkâr’ın kendilerinden rivayet ve bilgi aldığı kimseleri şöyle sıralayabiliriz.⁵¹

- Süfyân b. Uyeyne
- Abdullah b. Nâfî’
- Ebî Damra Enes b. İyâd
- Abdülmecid b. Ebî Ravvâd
- Mubârek et-Taberî
- Nadr b. Şümeyl
- Amcası Mus’ab ez-Zübeyrî
- Mus’ab b. Osman b. Mus’ab b. Urve b. Zübeyr
- İbrahim b. Münzir el-Huzzâmî
- İbn Ebî Fudeyk
- Züeyb b. Umâme
- Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî
- Muhammed b. Hasen b. Zübâle
- Muhammed b. Selâm b. Ubeydullah el-Cumahî
- Ömer b. Ebubekir el-Müemmilî
- Muhammed b. Dahhâk b. Osman el-Huzzâmî
- Ebu’l-Abbâs’l-Hasen el-Medâinî
- Âmir b. Sâlih ez-Zübeyrî
- İsmâil b. Ebî Uveys
- Abdullah b. Mu’âz es-San’ânî
- Abdülmelik b. Abdülaziz

⁵⁰ Zehebî, Siyeru A’lâm, XII/313.

⁵¹ Zübeyr b. Bekkâr’ın rivayet aldığı raviler hakkında bilgi için bkz: Bağdâdî, VIII/467; Zehebî, Siyeru A’lâm, XII/312; İbn Hacer, Tehzîbü’t-Tehzîb, III/312; Zehebî, Tezkiratü’l-Huffaz, II/528; Yakut el-Hamevî, Mu’cemü’l-Udebâ’, XI/161; Zehebî, Târîhu’l-İslâm, s.138; İbnü’n-Nedim, s.178.

- İshak b. İbrahim b. Meymûn et-Temîmî

Zübeyr b. Bekkâr gerek kendi döneminde gerekse verdiği eserler vasıtasıyla asırlar boyunca insanların kendisinden istifade ettiği bir ilmî şahsiyet olmuştur. Bir çok kişi gerek neseble ilgili gerekse tarihi bilgileri ondan dinleyip daha sonraki nesillere aktarmışlardır. Zübeyr b. Bekkâr'dan rivayet nakleden kimseler ise şunlardır:⁵²

- İbn Mâce (Sünen'inde)
- İbnü Ca'fer b. Mus'ab b. Zübeyr
- Ebû Hâtım er-Râzî
- Hurremî b. Ebi'l-Alâ' el-Mekkî
- İbn Sâid
- Beğâvî
- İbn Nâciye
- Ahmed b. Süleyman et-Tûsî
- İsmail b. Abbâs el-Verrâk
- Abdullah b. Şebîb er-Rabîî
- Ebubekir b. Ebi'd-Dünya
- Muhammed b. Ebi'l-Ezher
- Kadı Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî
- Yusuf b. Ya'kûb el-Ezrak
- Ahmed b. Yahyâ Sa'leb
- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ
- Abdullah b. Muhammed b. Nâciye
- Ebu'l-Abbâs el-Beğâvî
- Yahyâ b. Saîd
- Ahmed b. Sâid ed-Dımeşkî

⁵² Zübeyr b. Bekkâr'dan rivayet nakleden raviler hakkında bilgi için bkz: Bağdâdî, VIII/467; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, III/312; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffaz, II/528; Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l-Udebâ', XI/161; Zehebî, Târihu'l-İslâm, s.138; İbnü'n-Nedim, s.178.

Ebû Hâtim'in oğlu Abdurrahman'ın, babasının Zübeyr b. Bekkâr'dan ilim alıp yazdığını, kendisinin de onu gördüğünü ancak ondan herhangi bir şey yazmadığını söylediği nakledilmiştir.⁵³

Zübeyr b. Bekkâr'ın aşırı fikrî bir saplantısının olduğuna yada bir fırkaya müntesip olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Genel olarak ehl-i sünnet itikadına sahip olmuş ve aşırı görüş ve düşüncelerden kaçınmıştır. İbnü'l-Esîr'de onun bu yönüne ilişkin bir rivayette alevîlerle birlikte savaşmak üzere Irak'a geldiği, çünkü onlara meylettığı, ancak onların onu tehdit ettiğini, bunun üzerine Zübeyr'in onlardan kaçtığını haber vermektedir. Zübeyr oradan kaçtıktan sonra amcası Mus'ab b. Abdillâh b. Zübeyr'in yanına gitmiş ve durumdan onu haberdar ederek onların bu tutumuna karşı tepkisini ifade etmiştir.⁵⁴

İSLAM TARİHÇİLİĞİNDEKİ YERİ

İslam Tarihi'nin ilk dönemleri, bu dönemlerde cereyan eden hadiselerin daha sonraki süreçte oluşan fikrî ve siyâsî olaylara tesirinin yanısıra siyâsî ve itikâdî temayüllerin o dönemlerle delillendirilmesi nedeniyle büyük öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında zaman ilk dönem tarihi rivayetler kadar ilk dönem tarihçilerin de büyük öneme sahip olduğu açık bir şekilde görülecektir. İşte bu dönemdeki alimlerden biri olan Zübeyr b. Bekkâr hicrî 2. asırda dünyaya gelmiş ve 3. asırda ise imî bir şahsiyet olarak kendisini kabul ettirmiştir. Zübeyr b. Bekkâr'ı İslam Tarihi açısından önemli kılan ilk husus işte budur. O, Vâkıdî (v.207/822), İbn Hişâm (v.218/834), İbn Sa'd (v.230/844), Halife b. Hayyât (v.240/854), İbn Kuteybe (v.276/889), Belâzürî (v.279/892) ve Ya'kûbî (v.284/897) gibi ilk dönem İslam Tarihçileri ile muasırdır. Yine o, elimizde bulunan ve İslam Tarihi açısından otorite ve temel kaynak olarak kabul ettiğimiz Taberî (v.310/923), İbn Abdirabbih (v.328/938), İbn Nedîm (v.386/996), İbn Abdilberr (v.463/1071), Yakut el-Hamevî (v.626/1229), İbnü'l-Esîr (v.630/1233), İbn Ebi'l-Hadîd (v.655/1257), İbn Kesîr (v.774/1373), İbn Hacer (v.852/1448), Suyûtî (v.911/1505) gibi tarihçiler ile İbn Hanbel (v.241/855) ve İbn Mâce (v.273/887) gibi hadisçilerden daha önce veya aynı dönemde yaşamış ve bütün bu müellifler Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayet ve eserlerinden istifade etmişlerdir.

⁵³ İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, III/312; Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, II/528; Zehebî, Siyeru A'lâm, XII/312.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, VI/526.

Zübeyr b. Bekkâr'ın naklettiği rivayetlerin hemen hemen tümü herhangi bir müellif veya eserinden değil doğrudan doğruya olaya şahid olmuş veya onu gören ilk kişiden yapılan nakillerdir. Bu açıdan naklettiği bilgiler yönüyle ilk kaynak olma hüviyetine sahiptir. Bu nedenle biz Zübeyr b. Bekkâr'ın eserlerinde mevcut tarih kaynaklarında bulunmayan birtakım hususlara veya ilk elden bir takım bilgilere ulaşmamız mümkündür.

Zübeyr b. Bekkâr'ın tarih alanında önemli kılan en önemli husus onun eserlerinin büyük çoğunlukla tarihle ilgili olmasıdır. Yukarıda verdiğimiz eserleri incelenecek olursa onların hemen hemen tamamının tarih ve ensab ile ilgili olduğu görülecektir. Naklettiği rivayetler yönüyle İslam Tarihçileri ve muhadisler tarafından doğru ve güvenilir kabul edilmesi de Zübeyr b. Bekkâr'ı önemli kılan diğer bir husus olmaktadır. Zira siyâsî ve îtikâdî bölünmelerin tesiriyle tahrif ve tezyifin çokça görüldüğü bir dönemde doğru ve güvenilir ravi ve rivâyetlerin büyük öneme sahip olduğu muhakkaktır. Olayların ve kişilerin doğru yorumlanıp tanımlanmasını sağlayacak temel deliller işte bu şekilde güvenilir tarihçilerin vereceği bilgiler olacaktır.

Zübeyr b. Bekkâr'ın önemli bir ilim merkezi olan Medine'de doğup yetişmesinin yanında bir çok defa devlet merkezi olan Bağdat'a gitmesi ve Abbasi halifesi ile olan yakın ilişkisi de İslam Tarihi açısından önemli bir husustur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi halife Mütevekkil'in oğlu için eğitimci olarak seçilmiş olması onun bu süre zarfında gerek devlet merkezinde gerekse taşrada bir çok olaya şahid olmasını sağlamış ve o, bu olayları halife Mütevekkil'in oğlu Muvaffak için kaleme aldığı "Ahbâru'l-Muvaffakiyyât"a kaydetmiştir. İlerleyen satırlarda daha detaylı ele alacağımız için burada fazla değinmeyeceğimiz bu eser o döneme ait çok önemli detay bilgileri barındıran bir hazine hüviyetine sahiptir. Yine onun Kureyş'in nesebi konusunda otorite kabul edilmesi verdiği bilgilerin önem ve değerini ortaya koymaktadır. Bu açıdan da Zübeyr b. Bekkâr haklı bir öneme sahip olup bu noktada tanınması ve daha çok tanıtılması gereken bir şahsiyettir.

Zübeyr b. Bekkâr'ın eserlerinde ilk göze çarpan husus onun rivayetleri doğrudan almış olmasıdır. Naklettiği rivayetlerde "haddesenî" veya "haddesenâ" lafızları ile "falan dedi ki...", "bize dediler ki...", "bana okuduğu şiirde...", "bana haber verdi ki...", "işittim ki..." ve "duyduğuma göre..."⁵⁵ gibi lafızlar bunu ortaya koymaktadır. Bu lafızlar onun naklettiği bilgileri ya bizzat

⁵⁵ Özellikle Ahbâru'l-Muvaffakiyyât'ta bu türden nakiller çoktur.

duyduğunu veya hocalarının eserlerinden aldığını belirtmektedir. “Falanın kitabında şöyle buldum...”⁵⁶ şeklinde kullanmış olduğu lafızlar bize onun direkt olarak müellifin o eseri gördüğünü ve bilgi olarak bize ulaştırdığını göstermektedir. Ancak bu şekildeki ibareler bize kendisinden önceki eserlerin ismi hakkında bilgi edinmemizi engellemektedir. Birkaç farklı kaynaktan duyduğu haberleri de rivayetin ve nakledilen bilginin güçlendirilmesi amacıyla vermektedir.⁵⁷ Zübeyr b. Bekkâr’ın eserlerinde çokça ayet ve hadislerin kullanıldığına şahid olmaktadır. Yine tarihî açıdan oldukça önemli bilgiler ihtiva eden sahabilerin ve siyaset adamlarının ileri gelenlerinin hutbelerinden ve mektuplarından örnekler vermektedir.⁵⁸ Onun tarih alanında elimizde olan eserleri şunlardır:

1- el-Ahbâru’l-Muvaffakiyyât

Zübeyr b. Bekkâr’ın Tarih alanındaki zikredebileceğimiz ilk ve en önemli eseri Ahbâru’l-Muvaffakiyyât’tır. Eserin tahkik ve neşri Sami Mekkî el-‘Âni tarafından yapılmış, 1972 yılında Bağdatta basılmıştır. Nâşir, eserin tam bir yazma nüshasının bulunmadığını ancak büyük ve daha geniş bir nüshadan koptuğu anlaşılan iki eksik parçanın bulunduğunu zikretmektedir. Birinci parça Almanya Göttingen kütüphanesinde ve bir fotokopisinin de Irak Mecmeu’l-İlmi’l-İrakî kütüphanesinde bulunduğunu ifade eden Sami Mekkî el-‘Âni, bu parçanın 19 kısımdan meydana gelen eserde 16.kısımdan 19. kısma kadar olan bölümü ihtiva ettiğini ve bu kısmın ravisinin Ahmed b. Saîd (v.306/918) olduğunu belirtmektedir. İkinci parçanın ise Basra’da Abbâsiyye kütüphanesinde bulunduğunu, bu nüshanın önceki nüshadan bir bölüm daha geniş olduğunu ancak ravisinin belli olmadığını belirtmektedir.

Nâşir’in verdiği bilgiler çerçevesinde eserin yazma nüshasının büyük kısmının olmadığı, elde bulunan bölümün ise beşte birlik bir bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Ancak elde bulunan bu az bölümüyle müellifin metod ve tarihçiliği hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu nedenle eseri kısaca metod ve özellikleri yönüyle tanıtmaya çalışalım.

Ahbâru’l-Muvaffakiyyât ile ilgili söylenebilecek ilk şey, onun belli bir döneme ait olmadığı ve içerisindeki bilgilerin sistematik bir yapıya sahip olmadığıdır. Müellif gerek kendi dönemindeki gerekse daha önceki dönemlerdeki hali-

⁵⁶ Örnek olarak bkz: Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ, I/126.

⁵⁷ Örnek olarak bkz: Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ, I/88 ve 388.

⁵⁸ Örnek olarak bkz: Zübeyr b. Bekkâr, Ahbâru’l-Muvaffakiyyât, 579, 581, 602, 325, 75 ve 302. sayfalar.

fe, sultan, vali, devlet adamı ve diğer önemli şahsiyetler ile onlar çevresinde cereyan eden hadiseleri ve detaya ait bilgileri zaman ve mekan kaydı gözetmeksizin zikretmektedir. Bu yönüyle eser her ne kadar sistematik ve kronolojik bir yapıya sahip olmasa da çok kıymetli tarihi bilgi ve rivayetleri barındıran bir özelliğe sahiptir. Yine kendisinden önce bu şekilde detaya dair bilgi aktaran başka bir eserin olmaması da bu eserin önemini artıran bir husus olmaktadır.

Eserde bulunan kimi rivayetleri diğer bazı kaynaklarda da bulmak mümkün iken bir çoğu ise diğer eserlerde bulunmayan sadece bu eserde zikredilmiş rivayetlerdir. Yine rivayetlerin bazısı çok kısa iken diğer bazıları ise birkaç sayfa uzunluğunda olabilmektedir. Eserde çok sayıda şiirin bulunması dikkati çeken bir özelliktir. Bu, Zübeyr b. Bekkâr'ın edebiyat ve şiir konusundaki yeterliliğini yansıtan bir durumdur.

Ahbâru'l-Muvaffakiyyât'ta Zübeyr b. Bekkâr'ın herhangi bir eser ismi zikredip ondan nakiller yaptığı görülmez. Eserde bulunan nakiller tam bir senet zinciriyle kaynağına ulaşmakta bu da müellife ve rivayetlerine olan güveni artıran bir husus olmaktadır. Zübeyr b. Bekkâr kendisinin şahid olduğu ve kendisiyle alakalı bilgileri de herhangi bir senet olmaksızın bizzat kendisi ifade etmektedir. Rivayet kaynakları daha önce ifade ettiğimiz gibi çoğunlukla Medîne ve Bağdat'taki ravilerdir. Eserde nakledilen ikili ilişkiler ve karşılıklı konuşmaların satır aralarından İslam Tarihi kaynaklarında kabaca aktarılan tarihi olayların iç yüzünü ve arkaplanını öğrenmek mümkündür. Bu nedenle detaylı ve önemli bilgilere ulaşmak için eserin çok dikkatli ve tittiz bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Eser sahip olduğu bu özellik nedeniyle ilk dönem İslam Tarihi kaynakları içerisinde ayrı bir yere sahiptir.

2- Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ

Zübeyr b. Bekkâr'ı İslam Tarihi içerisinde önemli kılan ve günümüze kadar ulaşmayı başaran diğer bir eseri de *Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ* isimli eseridir. Zübeyr b. Bekkâr'ın diğer bir ihtisas alanı olan ensab konusundaki bu eser onu bu sahanın âlimleri içerisinde haklı bir üne kavuşturmuştur.

Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ'nın tahkik ve neşri Mahmud Muhammed Şakir tarafından yapılmıştır. Birinci cildi Kahire'de hicrî 1381 yılında basılmıştır. M.Muhammed Şakir mukaddimesinde eserin yazma nüshasının Oxford Bodelyen kütüphanesinde bulunduğunu belirtmektedir. Yine onun verdiği bilgiye göre eserin 23 bölümden oluştuğu, elde bulunan kısmın ise 13. bölümden 23. bölüme kadar olan 11 bölümlük kısmı yani eserin ikinci yarısı olduğu anlaşılmaktadır. Eserin başından 13. bölüme kadar olan kısmı yoktur.

Elde bulunan kısmın her bir bölümün 20 varak yani 40 sayfa olduğunu bildiren nâşir 13. bölümün de eksik olduğunu ve sadece iki sayfasının mevcut olduğunu bildirmektedir. Yazma nüshanın son sayfasında verilen bilgiye göre bu nüshanın ravisinin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Bahtiyar b. Ali b. el-Medâinî olduğu ve bu nüshanın yazımını hicrî 547 senesinin 7 Şaban'ında bitirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁹

Yazma nüshanın eksikliği nedeniyle nâşir neşrettiği bu nüshaya birinci cilt demiştir. Şayet eserin ilk kısmı ortaya çıkacak olursa eser tamamlanmış olacaktır.

Metod ve muhteviyat yönünden diğer ensab kitaplarıyla benzerlik gösteren bu eseri önemli kılan ilk husus Zübeyr b. Bekkâr'ın sahip olduğu ilmî yeterlilik ve güvenilirliğidir. Elbetteki neseb açısından aktarılan bilgiler benzerlik gösterse de müellifin kişisel özellikleri aldığı ve naklettiği bilgilere yansımakta, diğer kaynaklarda dikkatten kaçan birtakım hususları yine aynı bilgilerin nakledildiği satırlar içerisinde bu eserde bulmak mümkün olmaktadır. Yine bu eserde oldukça fazla şiir bulunması dikkati çeken bir husustur. Bu durum bize müellifin edebî kişiliği ve şiir yönündeki birikimini vermesinin yanında o dönem edebî hayatı hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Eserde dikkatimizi çeken diğer bir yön ise Zübeyr b. Bekkâr'ın hakkında bilgi verdiği kişilerin sadece neseb bilgilerini değil o kişilerin sosyal ve siyâsî yapı içerisinde almış olduğu rol ve ortaya çıkan hadisâtın neden ve sonuçlarını vermiş olmasıdır. Eser bu yönüyle diğer ensab kitaplarından ayrılmakta ve daha önemli bir yere sahip olmaktadır.

Zübeyr b. Bekkâr (172-256 / 789-870) ile onun amcası ve hocalarından olan Mus'ab b. Abdillâh (156-236 / 773-850)'ın yaklaşık aynı dönemlerde yaşamış olmaları ve kaleme almış oldukları eserlerin aynı konuları ihtiva etmesi, naklettikleri bazı rivayetlerde benzerlikleri ortaya çıkarmıştır. Ancak Zübeyr b. Bekkâr amcasının rivayet kaynaklarıyla da görüşmüş ve amcasının kısaca bilgi vererek geçtiği bazı kimseler ve olaylar hakkında çok daha detaylı bilgiler aktarmıştır.⁶⁰

Bağdâdî'nin Sırrî b. Yahyâ et-Temîmî'den naklettiği bir rivayet belki de eserin bu yönüne işaret etmesi yönüyle önemlidir. Rivayete göre Zübeyr b. Bekkâr ile İshak b. İbrahim el-Mavsîlî karşılaştılar. İshak ona: "Ey Ebû Abdillâh, ismini "Neseb" koyduğun bir kitap gördüm. Ancak o bir "Tarih" kitabı" deyince-

⁵⁹ Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ, Muhakkik Mukaddimesi, s.19,20.

⁶⁰ Zübeyr b. Bekkâr, Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ, Muhakkik Mukaddimesi, s.8.

ce o: “Sen ey Ebû Muhammed, ben de senin “Eğâni” isminde bir kitabını gördüm. Ancak o bir “Meânî” kitabıdır” diye cevap vermiştir.⁶¹

Kısaca, Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ isimli bu eser sahip olduğu bu özellikler nedeniyle ilk dönem araştırmalarında bakılıp istifade edilmesi gereken bir kaynak hüviyetindedir.

3- el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebî

Zübeyr b. Bekkâr'ın eserlerini ele aldığımız bu bölümde sözkonusu edeceğimiz diğer bir eser de ona nispet edilen “*el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebî*” isimli eserdir. Gerek İbnü'n-Nedim'de gerekse Zübeyr b. Bekkâr'ın eserlerinin zikredildiği diğer kaynaklarda ismine rastlamadığımız bu eser, Sekîne Şihâbî tarafından tahkik ve neşredilmiş 1983 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

Hız.Peygamber'in evlilikleri ve eşleri hakkında bilgi veren bu eserin muhakkiki Sekîne Şihâbî, Şam'daki Zâhiriye yazma eserler kütüphanesinde bulunan yazma nüsha hakkında bilgi vermekte ve eserin Zübeyr b. Bekkâr'a ait olduğunu ve onun hocası Muhammed b. Hasen b. Zübâle'den naklettiğini iddia etmektedir. Bu eserin İbn Asâkir tarafından çokça kullanıldığına işaret eden muhakkik, eserin önemi üzerinde durmaktadır. Bu eserin isminin Zübeyr b. Bekkâr'ın müellefâtı içerisinde geçmemesini ise bunun müstakil bir eser olmayıp, onun büyük ve önemli eseri “Cemheratü Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ” içerisinde bir bölüm olabileceği şeklinde açıklamaktadır.⁶² Bir eserin bir müellife aidiyeti konusunda ciddi delillere ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Kimin tarafından kaleme alındığı bilinmeyen bazı eserlerin güvenilirliği ve yeterliliğiyle kendisini ispat etmiş bazı müelliflere nispet edilmesi tarih içerisinde gördüğümüz hadiselerdendir. Mesela, İbn Kuteybe'ye nispet edilen el-İmâme ve's-Siyâse isimli eser de böyledir. Bu sebeple Zübeyr b. Bekkâr'a aidiyeti kesin olarak ispat edilememiş bu eserin daha farklı yazma nüsha ve delillerle desteklenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Zübeyr b. Bekkâr, mensubu olduğu aile bakımından olduğu kadar doğduğu ve yetiştiği ortam açısından da dikkat çeken bir şahsiyettir. İslam Tarihinde meşhur Zübeyrî ailesine mensup olan Zübeyr b. Bekkâr, Medine'de dünya-

⁶¹ Bağdâdî, VIII/469; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, II/311; Zehebî, Siyeru A'lâm, XII/313.

⁶² el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebî -Beyrut, 1983- isimli eserin muhakkik mukaddimesi, s10.

ya gelmiş, halife Mütevekkil tarafından oğlu Muvaffakbillah'ın eğitimi ile görevlendirilmesi nedeniyle uzun süre Abbasi idaresinin merkezi olan Bağdat'ta kalmış, daha sonra ise Mekke'ye kadı olarak atanmıştır. Zübeyr b. Bekkâr sahip olduğu imâ yeterlilik ve seviye ile hicrî III. Asrın ilk yarısında kendisini gösteren önemli bir ilmî şahsiyettir. Verdiği eserler Zübeyr b. Bekkâr'ın bir tarihçi olduğunu göstermektedir. Ancak buna rağmen biz onun Hadis, Edebiyat, Şiir ve Fıkıh sahalarında da söz sahibi bir alim olduğunu görüyoruz. Sahip olduğu ilmî yeterlilik ve seviye ile ilim dünyasının güvenini kazanmıştır. Yazma nüshalar halinde bulunan eserleri araştırmacıların hizmetine sunuldukça Zübeyr b. Bekkâr'ın naklettiği bilgiler çerçevesinde İslam Tarihi alanında sahip olduğu önem ve değer daha iyi anlaşılacaktır. Bu, aynı zamanda ilk dönem İslam dünyasındaki tarih yazıcılığı konusunda da bize önemli bilgiler verecektir.